

МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ. ФОНЕТИКА

Алла Калита

МОВНІ УНІВЕРСАЛИ: ТЕОРІЯ, ХАРАКТЕРИСТИКИ, ОЗНАКИ

Уявлення про універсальність певних явищ у мові викликали і викликають постійний інтерес дослідників різних областей знання (антропологія, етнопсихологія, філософія, культурологія, лінгвістика та ін.). Проблема функціонування універсали зводиться переважно до питань походження мови; рис подібності та відмінностей у різносистемних мовах; теорії значення; виявлення і встановлення універсали, їхнього статусу, природи, класифікації;

потенційного впливу універсалий на процес оволодіння іноземною мовою і його сприймання, а також пошуку причин як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного плану, в силу яких подібні явища закріплюються, розвиваються і функціонують у мовах, які не взаємодіють одна з одною.

Цим, передусім, і пояснюється існування такої різноманітності експериментів, які проводяться протягом тривалого часу, і теорій, що розробляються, спрямованих на виявлення тих глибинних причин та умов, "наслідком яких є звичайно функціонуючі універсали!" [1, 38]. Ці глибинні причини, спільні для всіх мов, Г.П.Мельников [1, 39] називає "універсаліями більш високого рангу", а саме, "універсаліями по відношенню до універсалий". Очевидно, що під універсаліями більш високого рангу слід, на наш погляд, розуміти не що інше як екстралінгвістичні причини-універсалиї, які сприяють породженню власне лінгвістичних універсалий, що базуються, на думку автора, на загальній функції мови як кодової системи. Мова як посередник між свідомостями співрозмовників відображає у мовних одиницях зміни у свідомості мовця з метою приведення до аналогічного стану свідомості реципієнта. Тому "найважливішою вимогою до мовної субстанції є її здатність надійно відображати відмінності та зміни у структурі системи, яка передає" (тобто, у свідомості мовця) [1, 39]. Для цього мовець використовує, як правило, найбільш адекватно функціонуючі у плані такого приведення засоби мовної субстанції з числа допустимих у даній ситуації. Навряд чи можливо тому заперечувати думку Г.П.Мельникова [1, 40] про те, що ця глибинна універсальна закономірність і є причиною спільної властивості людських мов, основаних на використанні артикуляційно-акустичних засобів кодування і декодування як їх найважливішої субстантивної універсалиї!

Поглиблюючи концептуальні уявлення в обсязі, що окреслюється проблемою універсалий, О.Есперсен проаналізував і згрупував відомі теорії походження мови і мовлення, а також розробив свою власну теорію [2, 289-290]. Виходячи з аналізу, даного Д.Кристалом, розглянемо суть цих теорій. Згідно з однією з них (так званою 'bow-wow' теорією), мовлення з'явилося в результаті імітації людьми звуків навколишнього середовища, зокрема, звуків, що належать тваринам. Головним доказом цієї теорії служить використання ономапоїчних слів. Проте, оскільки в мові таких слів небагато, і презентація природних звуків у них дуже відрізняється, дана теорія не має необхідного ступеня вірогідності.

Відповідно до другої теорії ('rooh-rooh' теорія), мовлення з'явилося на основі інстинктивних звуків, продукованих людьми, причиною яких були біль, гнів або інші емоції. Основним свідченням тут слугує універсальне використання звуків як вигуків. Проте, зміст таких слів у будь-якій мові обмежений. Більше того, у мовленні вони не мають відношення до голосних і приголосних, що зареєстровані у фонології. 3

Третя теорія ('ding-dong' теорія) побудована на припущенні про те, що мовлення виникло як результат реакції людини на певні стимули навколишнього світу і спонтанного вимовлення звуків, що якоюсь мірою відображали або були співзвучні з оточенням. Підтвердженням даної теорії могло би бути універсальне використання звуків у словах певного значення. Проте, не враховуючи декількох відомих випадків явного звукосимволізму, ця теорія не достатньо узгоджується з емпіричними фактами. Разом з тим, існує цікавий ряд прикладів, які її підтверджують: припускається, що слово 'ma-ma' відбиває рух губ, коли рот дитини торкається грудей, а 'bye-bye' або 'ta-ta' показують, що і губи, і мова відповідають помахуванню рукою.

Згідно з четвертою ('ye-he-ho') теорією, мовлення з'явилося у процесі спільної трудової діяльності людей, що здійснюють колективні фізичні зусилля, які супроводжуються ритмічним бурмотінням, мутиканням, що поступово розвинулись у монотонні наспіви, а згодом — у мовлення. Проте, розрив між цим видом вираження і тим, що складає мову в цілому, настільки великий, що пояснення останнього не виглядає переконливим.

І, нарешті, висунувши свою 'la-la' теорію, О.Есперсен вважає, що прояв романтичної сторони мови — звуки, які асоціюються з любов'ю, грою, поетичним почуттям, а також співом у цілому — можна розглядати як чинник, що ініціює людську мову. На жаль, ця теорія не пояснює розрив, що існує між емоційним і раціональним аспектами мовного вираження.

Наведені міркування дозволяють стверджувати, що: по-перше, у ранні періоди розвитку будь-яких людських мов універсальність фонетичних засобів відіграла первинну і провідну роль у передачі смислу; по-друге, причини виникнення всіх без винятку мовних універсали слід шукати в еволюції людини під впливом умов існування оточуючої його природи й соціуму, що постійно змінюються. Щодо аргументів, які висуваються авторами розглянутих теорій, то, на наш погляд, усі вони мають право на життя в межах, що підтверджуються лінгвістичною практикою.

Зрозуміло, що всі мови розвиваються в тому самому оточуючому середовищі, виражаючи соціальні та психолінгвістичні потреби їхніх користувачів, і в цьому розумінні всі мови рівні, а отже, мають деякі спільні або універсальні риси, або лінгвістичні універсали, що можна інтерпретувати як свідчення спільного походження [2, 291], зумовленого, на думку Ю.О.Дубовського, єдністю людського пізнання і біологічною однорідністю мовного механізму [3, 9]. Тому Р.Якобсон (цит. за [4, 128-143]), вивчаючи дитяче мовлення, а також явища втрати здатності говорити при афазії, до числа універсальних мовних рис відносить закони, які керують послідовними етапами в історичному розвитку мов і закони імплікації, що діють всередині мовних систем.

Цікава в цьому плані також думка про те, що у мові міститься вихідна, нульова лінія відліку для формування динаміки мовлення. Припускається, що ця вихідна мовна позиція є центром мовного управління і визначає універсальність людської мови. Універсальність формальна; інакше кажучи, достатньо, щоб код був предметним, тобто, відрізняв один інформаційний предмет від іншого. Це є форма, що задається мовою [5, 111].

Важливо розуміти, що умовою існування кожної мови є саме наявність і збереження мінімуму таких стабільних вихідних мовних позицій для успішного здійснення спілкування і збереження спадкоємності у розвитку мови. Тому в літературі відзначається, що у мові поряд з рухомими пластами, які розвиваються, завжди є стабільні ділянки, що зберігають цілісність, матеріалізовану в мовній системі і структурі (див., напр., [6, 93] та ін.). Зміни, що відбуваються при цьому, носять [7, 16] соціальне допустимий характер, що не порушує взаєморозуміння між представниками різних вікових груп.

Неослабний інтерес при пошуках мовних універсали виявляють дослідники до взаємозв'язку мовних універсали і процесу оволодіння іноземною мовою [8, 5-6; 9, 1-12; 10, 397-416 та ін.]. І це природно, бо у кожній мові можна виявити три групи властивостей — універсальні, типові та індивідуальні [3, 5]. При цьому під мовними універсалиями прийнято розуміти закономірності, спільні для всіх мов або для їх абсолютної більшості [8, 10; 11, 366].

Розглядаючи мовні універсали!», Дж.Гринберг та ін. [12, 31] вважають, що за своєю природою вони є узагальненими властивостями і тенденціями, що властиві будь-якій мові й поділяються всіма, хто говорить цією мовою. На думку Ч.Хоккета [13, 45], під мовними

універсаліями слід розуміти "деяку ознаку або властивість, притаманну всім мовам чи мові в цілому." Уточнюючи рівень функціонування лінгвістичних універсали, Н.Хомський [14, 4], відзначає, що основні властивості природної мови існують лише в її глибинних структурах.

У результаті поглиблення наукових уявлень про універсальні явища у мові виникла, як відомо, окрема наука — універсологія. На основі здійснених у її рамках систематичних досліджень виявлено деякі універсали¹ у фонології (див., наприклад, [13, 71-76; 14, 4-24; 15, 105-113]), граматиці [8, 182-222; 13, 60-76; 14, 6-7; 16, 158-162] і семантиці [17, 250-299 таін.]. Зрозуміло, що при певному обсязі знання механізм функціонування мови може бути зрозумілим у результаті пізнання закономірностей більш загального порядку, а не окремих явищ мови чи мов, вивчених досі.

Проблема, що цікавить нас, існує також в процесах оволодіння іноземною мовою, де особливу трудність становить вивчення семантики, оскільки не можна визначити точно, а інколи й приблизно, що намагався сказати той, хто навчається мови, або що він зрозумів зі сказаного іншими [18, 407]. Тому проблема універсали має важливе значення для розвитку семантичних досліджень [17, 250]. Не дивно, що універсальна граматика "*Grammaire generate et raisonnée*" (1660) широко визнана як найбільш впливова наукова праця свого часу. Її розділ, що стосується "того, що є спільним для всіх мов, і їх основні відмінності..." дасть лаконічний виклад розробок з універсалій і типології [2, 84]. Таким чином, "виділення семантичного рівня пов'язане з визнанням мовних універсалій, що можуть пролити світло на природу мови".

Зупинимось також на відомому положенні семантичної теорії А.Вежбицької [19], згідно з яким існують універсальні семантичні елементарні концепти людської культури, що виконують роль своєрідного алфавіту ментальних атомів. Такий алфавіт утворює всю множину більш складних смислів будь-якої природної мови і забезпечує у взаємодії з іншими засобами потенційну можливість адекватного взаєморозуміння між носіями різних мов і культур.

В ідеалі дане положення, базуючись на принциповій тотожності способів людського мислення і сприйняття існуючого світу, не може заперечуватись і по відношенню до будь-якої мови, певна універсальність засобів якої безсумнівна. Проте, на наш погляд, не варто піддаватися спокусі прямого пошуку таких семантичних примітивів у мові, вилучаючи їхнє функціонування в мисленні на рівнях свідомого і підсвідомого.

Тут, мабуть, доречно згадати, що інтерес до ідеї універсальних та елементарних семантичних "атомів", що походить безпосередньо від мислителів XVII сторіччя (Паскаль, Декарт, Аріо та Лейбніц) не згасає і в сучасній лінгвістиці. Очевидним, однак, є те, що семантичні примітиви, які в різних природних мовах звучать по-різному, з точки зору семантики повинні бути гранично еквівалентними. При цьому слід враховувати, що у центрі уваги аналізованого семантичного напрямку виявляється швидше проблема тонкої диференціації семантичних близьких одиниць однієї мови, ніж "максималістський пошук універсальних примітивів".

Якщо вважати, що мова відбиває той спосіб, за допомогою якого людина уявляє собі світ, то необхідна теорія мови, що віддзеркалює, як справедливо вважає Дж.Лакофф [20, 350], людський досвід. Саме така вимога висувається до лінгвістики, яка базується на досвіді: широке коло емпіричних фактів — сприйняття, мислення, будова людського тіла, емоції, пам'ять, соціальні структури, сенсорно-моторні та пізнавальні процеси і т.п. — значною мірою, якщо не повністю, зумовлює універсальні структурні характеристики мови [20, 350].

Чим глибше ми проникаємо в суть проблеми універсалій, тим зрозумілішим стає, що розглядати зазначені чинники має сенс на фоні їх ролі у процесах фонетичного оформлення мовлення і появи у ньому універсальних або ж близьких до них ознак. Розуміти це так — означає зробити обов'язковою умовою [21, 22-23] неможливість ігнорування лінгвістикою наведених чинників у процесі адекватної характеристики універсальних рис мови. Крім того, у процесі адекватного кодування і декодування мовлення необхідно залучення й екстралінгвістичного знання, а також врахування взаємодії різних типів знання, оскільки "лінгвістика вже не володіє монополією на побудову загальної моделі мови" [22, 6].

З огляду на саму природу мови, в останні роки стало природним розглядати питання типології в комплексі з питаннями універсалій, зокрема, імплікаційних. Є всі підстави вважати, що статус універсали у такому новому світлі буде мати велике значення [23].

З цілком тепер зрозумілих причин особливий інтерес для нас становить висвітлення питання інтонаційних універсалій як найскладнішого й найменш вивченого, хоча, як відомо [24, 52], інтонація у своїх категоріях ближча, ніж будь-який інший рівень, до універсальності, "що дозволяє нам розуміти один одного навіть тоді, коли ми не розуміємо іноземної мови" [25,8]. Наводячи численні приклади універсальності інтонації різних у генетичному відношенні мов, Д.Болінджер [26, 230] стверджує, що "... важко сумніватися в універсальності інтонації, якщо широко розуміти цю універсальність. Проте, саме ця універсальність і робить її настільки складною для лінгвістики, яка звикла оперувати умовними цінностями". Недостатній рівень вивчення даного питання зумовлений рядом об'єктивних причин, до яких слід віднести: відсутність систематизації даних експериментально-фонетичних досліджень просодичних систем окремих мов [27, 29]; нерозробленість уніфікованої системи засобів дослідження просодії, що дозволяють отримати об'єктивні і порівнювані дані з різних мов [28, 85]; відсутність системи змістовних одиниць, з якими співвідносяться формальні ознаки; недостатність обсягу матеріалу, що використовується під час опису окремих мов [3, 16; 24, 52] і таке інше. Тому варто погодитись з думкою ряду дослідників [24, 58-59; 29, 16; 30, 92-93] про те, що складати перелік універсалій в області інтонації передчасно.

У цей час стислий розгляд універсальності інтонації наявний у ряді дисертаційних і монографічних досліджень, які не претендують, проте, на повне й цілісне висвітлення даної проблеми. Такий інтерес до інтонаційних універсалій пояснюється, ймовірно, первинністю інтонації по відношенню до інших рівнів мови, що зумовлюється як психологічними, так і лінгвістичними процесами [3, 17]. Тому не випадковими є результати дослідження мовної поведінки дітей, які свідчать, що багато характеристик майбутньої мови, зокрема, тональні, які формуються одними з перших, виявляються вже у дитячому лепетанні й криках [31, 38; 32, 155; 33, 198; 34, 77-91; 35, 141-149; 36, 12-13] і, будучи закріпленими під впливом соціокультурного середовища, остаточно формуються у мовній поведінці дорослих [29, 118-127; 37, 14-24; 38, 217; 39, 46; 40; 41; 42, 377-392 та ін.].

Звернемо також увагу на те, що регулярність спеціального інтонування, його однозначне застосування і сприйняття призводять, як відзначають Г.Г.Поліщук і Є.М.Пиж [43, 199], до створення типових інтонаційних моделей, які автори відносять до тих елементів мовної системи, що забезпечують єдність реакцій на певний стимул. При цьому синтез лексико-граматичних та інтонаційних засобів породжує комунікативні одиниці, які належать до смислових одиниць мови. Таким чином, у праці передусім підкреслюється необхідність спеціального вивчення особливостей інтонації як вирішального чинника, що впливає на зміст висловлювань, які однозначно сприймаються носіями мови не лише в ситуації, що їх породжує, але й поза нею.

Ніхто, звичайно, не стане заперечувати твердження А.М.Антіпової [44, 125] про те, що інтонаційне вираження емоцій носить універсальний характер. Не помиляється, мабуть, М.С.Трубецький [45, 30-32], який пов'язує такі універсали!" зі зміною психічних процесів, що супроводжують мовну діяльність людини у будь-якій мові.

Цілком логічним є й те, що передача емоцій у всіх людей пов'язана з подібними фізіологічними процесами (способом дихання, кровообігу і т.д.), через що їхня міміка й жести при передачі емоцій багато в чому подібні. І, нарешті, очевидним є те, що розробка проблеми інтонаційних універсалій вимагатиме зусиль не тільки лінгвістів, але й фахівців у галузі фізіології та психології, а також фахівців інших галузей знання [44, 125].

Таким чином, інтонаційні універсали!" як мовні засоби характеризуються відносністю їх використання мовцем по мірі становлення й розвитку його особистості. Інакше кажучи, сам процес опанування та використання фонетичних універсалій у напрямку від елементарних до структурно більш складних також може розглядатися в ролі універсалій більш високого рангу.

Ми вже побачили, що лінгвістичною наукою напрацьована значна кількість теоретичного та експериментального матеріалу, достатнього як для диференціації загальних

характеристик мовних універсали, так і для класифікації їхніх конкретних ознак. Тому для ясності викладу уявляється найбільш природним оформити зазначені класифікації графічно.

Для розуміння доцільності такого поділу класифікацій характеристик і властивостей запровадимо у виклад ряд спрощуючих уточнень. По-перше, під характеристикою у даному випадку ми будемо розуміти опис найбільш загальних усталених у науці характерних якостей або сторін поняття "універсалія" у прийнятих наукою термінах, що відображають його будь-які причинно-наслідкові зв'язки з більш загальним явищем, поняттям, феноменом. Такі характеристики, як відомо, визначаються у своїй основі методом конкретних зв'язків і називаються відповідно: частотними, статистичними, логічними, системними і т.п. На відміну від характеристик, під ознаками ми будемо розуміти результат прояву конкретних властивостей "універсалій", що описуються в безпосередньому віднесенні його до суто мовних понять, а, отже, лише термінами самої лінгвістики.

Таким чином, за допомогою характеристик ми маємо можливість описати приналежність "універсалій" до класу або групи найбільш відомих явищ загальнонаукового рівня, що стоять за ступенем узагальненості над лінгвістикою як конкретною дисципліною і досить повно визначаються відповідними поняттями або категоріями загальнонаукового знання. У свою чергу, ознаки дозволяють описувати зміну властивостей "універсалій" у рамках теорії лінгвістики аж до реального рівня функціонування мови.

Розглянемо тепер диференціацію загальних характеристик мовних універсалій, наведену на рис. 1, і прокоментуємо суть понять, що в неї входять. Так, універсалі!" по аналогії з відомими типами механізмів логічного мислення передусім прийнято [8, 17-30] диференціювати на дедуктивні та індуктивні. При цьому мається на увазі, що уявлення про дедуктивні універсалі!" носять явно виражений теоретичний характер, а їх передбачення побудоване на апіорних передумовах. Інформація про індуктивні універсалі!" черпається з практики, і факти, що її складають, не завбачуються, а встановлюються експериментальне. Тому не дивно, що індуктивні універсалі!" більш інформативно місткі.

За частотністю універсалі!" поділяють на абсолютні, відносні та статистичні [18, 386-387; 12, 35-44; 15, 107-108; 17, 253-254; 46, 21-33; 11, 366-367; 47, 19]. Тут відзначимо

передусім значний ступінь ідеалізації, на якій базується поняття абсолютних універсалів необхідне як "потенційний матеріал для побудови дедуктивної лінгвістичної теорії" [8, 21]. Відносні або релятивні, а також статистичні або неповні універсали'', що реально використовуються практикою [8, 21; II], виступаючи у формі певних тенденцій, поповнюють здебільшого рівень методологічних уявлень лінгвістики.

За кількістю охоплених мов універсали'' можуть бути простими (що відносяться до двох мов) або складними (що наявні більш, ніж у двох мовах).

За просторово-часовим рівнем всі універсали'', як відомо [8; 46 та ін.], можна поділити на синхронічні, що розглядаються у реальному часі функціонування причинно-наслідкових явищ мови, і діахронічні, що розглядаються в історичному часі, з точки зору причинно-наслідкової ретроспекції.

Стосовно класифікації ознак, наведеної на рис. 2, залишається відзначити лише наступне. По-перше, явище маркованості чи немаркованості мовних універсалів підпорядковуються відомій [8, 27] логіці імплікації, згідно з якою, якщо у мові наявний один рівень абстракції, то інший рівень неминуче існує у ній як протилежність. При цьому важливо розуміти, що немарковані елементи мають більш високий ступінь частотності функціонування, ніж марковані [8, 27-28].

По-друге, по відношенню до засобів комунікації, екстралінгвістичні універсали'', як зазначалося вище, можуть бути визначені лише в екстралінгвістичних термінах і лише відповідно до мовних ознак з немовними ознаками аналогічних за суттю систем передачі і

зберігання інформації. Не зайве тут підкреслити, у свою чергу, що лінгвістичні універсали можуть визначатися лише у термінах лінгвістики на основі результатів зіставлення двох або більше мов. Тому природно, що мовні універсали! залежно від термінології, виробленої рядом наук, що входять у лінгвістику, прийнято відповідно до їх теоретичних положень описувати термінами фонології, граматики, семантики і т. п.

Викладене показує, що необхідність вивчення та опису явищ і феноменів функціонування мовних універсали якщо не виходить за коло інтересів лінгвістики, то, без сумніву, виходить за межі її теорій. Це, власне, і дозволяє докладніше зупинитися на основних моментах, які характеризують розвиток знання про фонологічні універсали!.

З аналізу теоретичних положень лінгвістики з даної проблеми випливає, що фонологічні універсали! можуть бути описані як досить складна система взаємодії мовних і немовних засобів, що має багаторівневу ієрархічну структуру існуючих між ними зв'язків. Звідси, мабуть, і випливає необхідність системного багатоаспектного дослідження універсали. Таке дослідження передбачає передусім здійснення теоретичного узагальнення, що класифікує й описує фонологічні універсали! та їх зв'язки на всіх рівнях мови. Крім того, необхідно також класифікувати фонологічні універсали! за причинами, природою походження, механізмами функціонування тощо. При цьому важливо враховувати, що: абсолютні, як, власне, і статистичні універсали!, є на кожному рівні їх функціонування; абсолютні універсали! досить повно можуть бути описані на верхніх рівнях відповідних теорій і ще більш повно — підтверджені експериментально; відносні та статистичні універсали! вимагають скрупульозного вивчення з не менш ретельною статистичною обробкою феномена їх частотності у мовленні. Як бачимо, важливими проблемами, що вимагають свого вирішення у межах фонології, є розробка методології та методик таких комплексних міжнаукових багатоаспектних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельников Г.П. Язык как система й языковые универсали // Языковые универсали й лингвистическая типология. — М.: Наука, 1969. — С.34-45.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1993. — 472 p.
3. Дубовский Ю.А., Петрова Л.А., Таболич Е.В. Конкретно-языковое й типологическое в английской интонации. - Минск: Минск. гос. пед. ин-т иностр. языков, 1979. — 103с.
4. Немзер У. Проблемы й перспективы контрастивной лингвистики // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. — М.: Прогресс, 1989. — С. 128-143.
5. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. — М.: Наука, 1982. — 160 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка. - М.: Иностранная литература, 1960.
7. Положин М.М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке. — М.: Ин-т языкознания РАН, 1992. — 265 с.
8. Успенский Б.А. Проблема универсали в языкознании // Новое в лингвистике. — Вып. V: Языковые универсали. — М.: Прогресс, 1970. — С. 5-30.
9. Schachter J., Rutherford W. Discourse function language transfer // Working Papers in bilingualism, 19, 1979.—P.1-12.
10. Schnudt M. Coordinate structures and language universals in interlanguage // Language learning, 1980,30,2.—P. 397-416.
11. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 3d edition. — Oxford: Blackwell Publishers, 1992. -389 p.
12. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях // Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1970. — Вып. V: Языковые универсали. — С. 31-44.
13. Хоккет Ч.Ф. Проблема языковых универсали / Новое в лингвистике. — М.: Прогресс, 1970.— Вып. V: Языковые универсали.—С. 45-76.
14. Chomsky N., Halle M. The Sound Pattern of English. 2nd printing. — Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 1991. - XIII- 470 p.
15. Фергусон Ч. Допущения относительно носовых: к вопросу о фонологических универсалиях // Новое в лингвистике. Вып. V: Языковые универсали. — М.: Прогресс, 1970. — С. 105-113.
16. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсали, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов // Новое в лингвистике. — Вып. V: Языковые универсали /Ред. й предисл. Б.А.Успенского. — М.: Прогресс, 1970. — С. 114-162.

17. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. — Вып. V: Языковые универсалии. — М.: Прогрессе, 1970. — С. 250-299.
18. Гзсс С., Ард Дж. Овладение вторым языком й онтологая языковых универсалии // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. — М.: Прогрессе, 1989. — С. 386-409.
19. Wierzbicka A. The semantics of grammar. — Amsterdam, 1988.
20. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. X. — М.: Прогрессе, 1981. — С. 350-368.
21. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. — М.: Институт языкознания РАН, 1997. — 327с.
22. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели мира // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XXIII. — М.: Прогрессе, 1988. — С. 5-11.
23. Greenberg J. Language Typology: A Historical and Analytic Overview. — The Hague-Paris: Mouton and Co. N.Y Publishers, 1974. — 82 p.
24. Николаева Т.М. Фразовая интонация славянских языков. — М.: Наука, 1977. — 280 с.
25. Всеволодский-Гернгросс В.Н. Теория русской речевой интонации. Петербург: Гос. изд-во, 1922. 128 с.
26. Болинджер Д. Интонация как универсалия // Принципы типологического анализа языков различного строя: Сб. ст. / Сост. й предисл. О.Г. Ревзиной, отв. ред. Б.А. Успенский. — М.: Наука, 1972. С.214-230.
27. Аракин В.Д. Сопоставительная типология скандинавских языков: Учеб. пособие. — М.: Просвещение, 1984. — 136 с.
28. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. — М.: Высшая школа, 1988. — 128 с.
29. Дубовский Ю.А. Анализ интонации устного текста й его составляющих. — Минск: Вышэйшая школа, 1978. — 140 с.
30. Торсуева И.Г. Интонация й смысл высказывания. — М.-Наука, 1979. -111с.
31. Fay W.H. On the Basis of Acoustic echolalia. — Journal of Communication. — №2. — 1969. — P.38.
32. Jeug H. The acquisition of Chinese Phonology in relation to Jakobson's Laws of Irreversible Solidarity // Proceedings of the 9th International Congress of Phonetic Sciences. — Copenhagen, 1979. - V.II. -P.155.
33. Касевич В.Б. Фонологические проблемы; общего й восточного языкознания. — М.: Наука, 1983.—296с.
34. Cruttenden A. Falls and Rises: Meanings and Universals // Journal of Linguistics. — 1981. -Vol. 17, JfeL—P.77-91.
35. Hawkins S. The Control of Timing in Children's Speech // Proceedings of the 9th International Congress of Phonetic Sciences. — Copenhagen. — V.II. - 1979. — P. 142-149.
36. Mora C.F. The power of music in language teaching // IATEFL Issues. October-November 1998, No 145. ~P. 12-13.
37. Duffy R.J. Fundamental Frequency Characteristics of Adolescent Females // Language and Speech. — Vol. 13. — 1970. — P. 14-24.
38. Ferguson Ch. Introduction to Symposium №3. Aquisition of the Phonological System of the Mother Tongue // Proceedings of the 9th International Congress of Phonetic Sciences. — Copenhagen. — VIII. — 1979.— P.217.
39. Mysak E.D. Pitch and Duration Characteristics of Older Males. — Journal of Speech and Hearing Disorders, 1959, 2.—P. 46.
40. Bolinger D. Intonation Across Languages // Universals of Human Language. — Vol.2: Phonology /Ed. by J.H.Greenberg-Stanford (Calif.): Stanford University Press, 1978. — P. 471-524.
41. Maddieson I. Universals of Tones // Universals of Human Language. — Vol.2: Phonology /Ed. by J.H.Greenberg-Stanford (Calif.): Stanford University Press, 1978. — P. 335-365.
42. Kowal S., Wiese R., O'Connell D.C. The Use of Time in Story-Telling // Language and Speech. — 1983. — Vol. 26. — Pt. 4. — P. 377- 392.
43. Полищук Г.Г., Пыж Е.М. Интонация й смысл высказываний в спонтанной речи // Теория языка. Методы его исследоаний й преподавания. — Л.: Наука, 1981. - С. 195-200.
44. Антипова А.М. Направления исследований по интонации в современной лингвистике // Вопр. языкознания. — 1986. — № 1. — С. 122-132.
45. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. М.:Наука, 1960. — 372 с.
46. Вардудль И.Ф. Понятие универсалии в лингвистической типологии // Языковые универсалии й лингвистическая типология, — М.: Наука, 1969. — С. 19-33.

Ярослава Федорів

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ ТА ЗМІСТОВНИХ ФОРМ ВИСЛОВЛЮВАНЬ-НЕВДОВОЛЕНЬ

Висловлювання-невдоволення, будучи вельми частотним лінгвістичним феноменом, актуалізуються людиною при необхідності дати вихід негативним емоціям. Найчастіше вони зароджуються у свідомості та мисленні мовця, становлять результат будь-якої негативної емоційної реакції на суперечності, що постають у його соціокультурному бутті [1].

Згідно з визначенням У.Шиблза [2, 28-29], емоція є частиною лінгвістичного контексту, яка знаходить своє відображення як у рисах поведінки, манерах, ставленні до оточуючих, виразі обличчя, так і в мовному вираженні, зокрема в інтонації. При цьому автор акцентує увагу [2, 107] на тому, що мова, у тому числі й інтонаційні засоби (дикція), частково служать для обмеження емоцій, які переживаються та описуються.

Виходячи з когнітивної теорії емоцій, К.Е.Ізард поділяє думку С.Шахтера [3, 17], згідно з якою емоція є спільною функцією фізіологічне збуджуючої ситуації, її оцінки та ставлення суб'єкта до цієї ситуації.

Як бачимо, навіть за такими стислими означеннями стоїть той факт, що природа актуалізації висловлювань-невдоволень має певний комплекс чинників, які її обумовлюють:

емоційний стан мовця, ставлення його до певної ситуації, соціокультурний рівень його буття, гострота суперечності, яку він переживає, ступінь його фізіологічного збудження тощо. У зв'язку з цим, природно мусить сприйматися також наявність широкого кола лінгвістичних та паралінгвістичних засобів, що має у своєму розпорядженні мовець, який здатен віддзеркалювати за допомогою висловлювань-невдоволень вплив будь-якого з наведених чинників.

Цілком зрозуміло, що розгляд системи взаємодії зазначених чинників та засобів на практиці дослідження мови є завданням вельми складним. Тому, абстрагуючись певною мірою від комплексу чинників, які обумовлюють ту чи іншу конкретну форму актуалізації висловлювань-невдоволень (тобто, використовуючи інформацію про чинники як допоміжну при описі явища, що вивчається), ми вважаємо за доцільне більш детально розглянути особливості вживання комплексу лінгвістичних засобів актуалізації різних функціонально-семантичних і змістовних форм висловлювань-невдоволень.

Інтонація відіграє, як відомо, найважливішу роль у системі згаданих засобів. Досить широкі результати досліджень емоційного мовлення у теоретичній та прикладній лінгвістиці [4-Ю], а також у суміжних з нею дисциплінах [2; 3; 11-13] підтверджують, що просодичним засобом реалізації висловлювань належить провідна роль у передачі індивідами емоційно-модальних значень.

Проте, інтонаційна організація висловлювань-невдоволень, будучи комплексним інструментарієм процесів їхньої усної реалізації, варіативне зумовлена сукупністю психофізіологічних чинників, механізм взаємодії яких трактується рядом дослідників по-різному.

Так, у XVIII сторіччі британські філософи Д.Юм в "Есе про мораль і політику" та А.Сміт в "Теорії Моральних Почуттів" [14], формулюючи подібні суб'єктивні етичні системи, ідентифікували добро з тим, що викликало почуття задоволення, а зло — з тим, що викликало болісні почуття. У своїй праці "Спостереження за людиною, її будовою, обов'язками та очікуваннями" Д.Хартлі [15] на основі теорії асоціації доводив, що розвинені, або зрілі емоції— продукти об'єднання елементарних почуттів, які вступають у нові зв'язки і породжують складні емоції. Іншими словами, тут простежуються два моменти: по-перше, емоції або почуття класифікуються авторами на позитивні (добро) та негативні (зло); по-друге, емоції розглядаються ними як результат взаємодії елементарних почуттів.

На відміну від них, К.Е.Ізард [3, 19-20] стверджує, що такі емоції, як гнів, страх чи сором, не можуть бути беззастережно (однозначно) віднесені до категорії негативних, або пога-